

ЦІННІСТЬ ПОКАЯННЯ У ТВОРЧОСТІ АРХІЄПІСКОПА ЛУКИ (В. Ф. ВОЙНО-ЯСЕНЕЦЬКОГО)

Розглядається аскетичне вчення про покаяння відомого православного ієрарха кримського архієпископа Луки в контексті взаємодії релігієзнавчого та культурологічного аналізу. Особливу увагу приділено вивченню кардіоцентричного погляду на етику покаяння.

Ключові слова: *покаяння, цінності, кардіоцентризм, аскетика, критичне самопізнання.*

Рассматривается аскетическое учение о покаянии известного православного иерарха крымского архиепископа Луки в контексте взаимодействия религиозоведческого и культурологического анализа. Особое внимание уделено изучению кардиоцентрического взгляда на этику покаяния.

Ключевые слова: *покаяние, ценности, кардиоцентризм, аскетика, критическое самопознание.*

An ascetic doctrine of repentance known Orthodox hierarch Crimean Archbishop Luke in the context of the interaction of religious and cultural analysis. Particular attention is paid to kardiotsestrycheshkoho view on ethics in teaching repentance of the thinker.

Key words: *repentance, values, kardiotsestryzm, asceticism, self-critical.*

Проблема діалогу між світським і християнським гуманізмом упродовж тривалого часу є предметом жвавих дискусій. Значна частина світської громадськості твердо усвідомила, що християнська традиція має вагомий гуманістичний потенціал, використання якого може стати продуктивним для духовного оптимізації сучасного суспільства.

Звернення до християнського гуманізму передбачає глибоке осмислення кожної окремо взятої його ціннісної величини. Однією з таких величин є покаяння, якому в системі християнської моралі відводяться істотне місце і значна роль у формуванні ідеального типу особистості. У зв'язку із цим виникає серйозне питання щодо затребуваності цінності покаяння під час реалізації сучасних гуманістичних проєктів, спрямованих на оздоровлення суспільства й духовне піднесення особистості. Тому осмислення покаяння як норми християнської моралі набуває значної теоретичної і практичної актуальності стосовно етики, культурології, богослов'я, релігієзнавства та педагогіки.

Покаяння як моральна цінність уже тривалий час є предметом осмислення християнської аскетичної й етичної думки, що трансформує ціннісний потенціал християнської культури в богословське вчення про святість. У зв'язку з цим вивчення релігійно-етичної літератури дозволить глибше зрозуміти аскетичні й моральні цінності

християнства, без чого неможливо досягнути аксіологічний простір означеної культури.

До видатних представників православної думки в Україні належить архієпископ Лука (В. Ф. Войно-Ясенецький), котрий керував Сімферопольською і Кримською єпархією з 1946 по 1961 р. Останнім часом вийшли друком публікації, присвячені життю і творчості архієпископа Луки. Серед них — монографічні дослідження В. Марущак [6–7], М. А. Поповського [11], Ю. Л. Шевченко [13]. Проте етична тематика його проповідей не набула належного висвітлення в богословських і релігієзнавчих дослідженнях. Утім, гомілетичну спадщину архіпастиря визнано винятковим явищем у церковно-богословському житті Російського православ'я. Згідно зі статистикою, за 38 років свого священства він виголосив 1250 проповідей, з яких не менше 750 склали 12 солідних машинописних томів [11, с. 448]. Окремі спроби вивчення аскетичної думки В. Ф. Войно-Ясенецького були зроблені в публікаціях автора цієї статті [8–10]. У цій роботі автор продовжує досліджувати творчий доробок кримського архіпастиря.

Мета статті — вивчити богословський погляд архієпископа Луки (В. Ф. Войно-Ясенецького) на покаяння, ґрунтуючись на його опублікованих церковних проповідях.

У християнській думці покаяння розглядається як істотний моральний інструмент духовного оновлення людини. «Ми навчені того, що треба докорінно змінити не лише життя своє, а й думки свої, і наміри, і бажання свої», — підкреслював в одній із проповідей архієпископ Лука [4, с. 350]. «Треба абсолютно оновитися, стати новими людьми, створеними за Богом у правді і святості», — закликав святий кримську паству [4, с. 351].

Як і апостол Павло, архієпископ Лука розмежовував два протилежні антропологічні типажі — «зовнішню» і «внутрішню» людину, серед яких перша «тліє», поступово наближаючись до духовної смерті, а друга — неухильно і постійно духовно зростає у своєму прагненні до оновленого життя. Духовне оновлення потребує звільнення людини від пороків, однак, як підкреслював архієпископ, набагато легше позбутися від окремих вад, ніж позбутися духу цих вад [3, с. 62]. На основі цього виникає настанова на «духовну брань», цільне місце в якій відводиться покаянню.

У святоотецькій літературі покаяння розглядається як «заповіт з Богом про виправлення життя» і примирення з Ним через очищення совісті [1, с. 73]. Апеляція свідомості людини до власної совісті передбачає ставлення до покаяння як до глибокого внутрішнього духовного акту. Особливе значення архієпископ Лука надавав сердечній глибині покаяння. Серце він розглядав не тільки з фізіологічної точки зору — як орган кровообігу, але і як найважливіший чуттєвий орган. Серцю відводилося значне місце порівняно з розумом, оскільки саме в ньому. «Отже, не тільки потік крові виходить

із серця, — стверджував мислитель, — не тільки кровообіг є його справою, але з нього виходить багато іншого, набагато гірше, ніж просто кровотеча, що зупиняють часто прості лікарі, лікуючи простими медичними заходами. Інші лиха, що йдуть від серця, — злоба, заздрість, усі пристрасті і похоті, ніхто з лікарів утримати не може» [3, с. 339]. Звідси — вимога стежити за станом свого серця в етичному контексті — стежити за моральною чистотою так, щоб із серця вичерпався потік брехні, наклепів, пристрастей. «Хто не стежить за духом, за серцем своїм, стає розбещеним у духовному сенсі, ніколи ні за чим не стежить. Душа, що залишилася без вправи, стає подібною ниві, яку не обробляли кілька років, яка заростає бур'яном, непридатною травою, колючками, яку важко зробити плодоною. Ледарство духу призводить до загибелі душі всіма бур'янистими травами гріха», — повчав кримський архієпископ свою паству [3, с. 65]. Як найважливіший засіб очищення серця стверджується покаяння, що вилучає все зле з глибини людської душі.

Покаяння — глибока критична самосвідомість, яку святий Лука прагнув пробудити у своїх парафіян, закликаючи їх «зупинитися», «озирнутися на себе». «Рідко ми дивимося на самих себе, — зазначалося в проповіді «Зупинись». — Любимо дивитися на інших, пересуджуємо їх постійно, їхні слова, їхній спосіб життя, любимо осуджувати і лихословити, а за собою не звикли стежити» [3, с. 11]. Святий Лука закликав християн заглибитися в себе, пригадати різні дрібниці життя, всі скоєні помилки, погані вчинки. «Якщо уважно шукатимете, які змії кубляться в серці вашому, змії, які його псують, якщо зробите з глибокою сумлінністю — неодмінно знайдете, що там кишить безліч змій» [3, с. 11].

Згідно з кардіоцентричним антропологізмом, думки якого поділяв В. Ф. Войно-Ясенецький, предметом жертвопринесення має бути серце. Серце, як і будь-який присвячений Богові жертвний дар, повинен мати перевагу, щоб Бог його прийняв. Ідея жертвної чистоти потребує очищення серця від найрізноманітніших мирських спокус і пристрастей. Зазначене завдання досягається через покаяння. Проте святий Лука осуджував формально проведені сповіді, не підкріплені глибокою покаянною актою: «А якщо ви приходите до сповіді не підготувавшись, якщо тільки машинально повторюєте: «Грішний, батюшка», то це не є сповіддю, в цій сповіді ви не отримуєте відпущення гріхів. Коли так сповідаються, дуже часто залишають невисловленими найтяжчі, найпотаємніші, найганебніші гріхи; вони вважають, якщо бурмотітимуть «У всьому грішна, батюшка», то цього й достатньо. Якщо так думають, то глибоко помиляються» [3, с. 111]. Справжнє покаяння мусять мати характер страждання, в якому проявляються щирість і глибина релігійного почуття. Очищення серця повинно здійснюватися з тяжким боєм, освяченим «вогнем страж-

данья». «Ось тоді, — стверджував архіпастир, — ми будемо чистою жертвою Богу, вогнем очищеною — вогнем страждання» [3, с. 306].

Згідно з кардіоцентричною антропологією архієпископа кримського Луки, серце — потенційний храм, у який має вселитися Святий Дух. У такому разі серце людини тлумачиться як священний простір, який має перебувати в ідеальній чистоті. Гріховні похоті і пристрасті людина є оскверненням цього простору. Тому архієпископ Лука категорично наполягав на необхідності очищення серця від усіх похотей і пристрастей, щоб поселити в нього Святого Духа, який не може жити в нечистому місці. «Пам'ятаєте слова Павлові, що ми, християни — храм Святого Духа, і Дух Божий живе в нас. Святи робили все, щоб серця свої були гідною обителлю Духа Святого, вони очищали серця свої від усього нечистого, вони викидали з думок своїх усе суетне, все земне. Вони вже тепер, уже на землі, жили життям вічним, вони були в постійному спілкуванні з Богом, з Духом Святим», — наставляв свою паству кримський ієрарх [3, с. 192]. Очищення серця передбачає покаяння, завдяки якому християнин покликаний виявити необхідне для нього смирення і щиро пошкодувати про свою гріховність.

Згідно з аскетичною думкою, очищення серця від усього нечистого має супроводжуватися наповненням його чеснотами. «Як вселяється Дух Святий у серце людини?», — поставив запитання перед слухачами архієпископ Лука відповів і на нього: «Він уселяється тихо-тихо, зовсім непомітно для самої людини. Пізнається це тоді, коли помножаться плоди Святого Духа в серці праведника, коли він почне освічуватися від проживання в ньому Святого Духа» [3, с. 193].

Таким чином, очищення серця є як найважливішою умовою і засобом священної партиципації християнина з божественним началом. Найважливіша умова цінності покаяння — його глибина — покаяння від усього серця. Турбота про чистоту власного серця передбачає негайне його очищення від гріховних забруднень. Змивати гріхи слезами покаяння архієпископ Лука проголосив нагальним життєвим завданням кожного віруючого християнина [5, с. 163]. Засобом зовнішнього спонування совісті для внутрішнього каяття архіпастир убачав у покуті, що накладається священником на грішника під час сповіді. Він закликав духовенство ставитися до сповіді найсуворіше і не допускати до таїнства Причастя православних, що згрішили, — з тим, щоб така людина усвідомила тяжкість своїх гріхів і глибоко замислилася, виконуючи покладену на неї покуту. Як підкреслював в одній із проповідей святий Лука, «Церква Христова — це спільнота чистих і святих людей, які несуть покарання за свої гріхи, а їх високу моральність підтримують пастирі й архіпастирі. І очищена слізним покаянням, наша Церква сяятиме світлом правди і любові Божої» [4, с. 70].

Вимога архієпископа Луки ставитися до сповіді найсуворіше поширювалася не тільки на духовенство, а й на мирян, яким настійно пропонувалося готуватися до цього таїнства ретельно і з благоговінням. «Багато хто йде на сповідь, зовсім не підготувавшись до неї, йдуть відбути повинність. Слідуючи церковному статуту іти, от і йдуть. Ідуть, не обдумуючи, не зупиняючись, на півгодини, не відволікаючись від повсякденного життя. Нічого не досягнуть вони цим, відпущення гріхів не отримають. Отримаємо прощення, коли глибоко обміркуємо життя своє, все що робили в житті», — підкреслював кримський владика [3, с. 12]. Перш ніж віруючий піде на сповідь до церкви, святитель настійно йому рекомендував вдуматися в кожну з десяти заповідей закону Мойсея і в кожну з дев'яти заповідей блаженства Ісуса Христа, вникнути у свою душу і перевірити: проти яких з названих заповідей був здійснений гріх. Виявивши у власній душі гріхи і глибоке прагнення до праведності, внутрішньо підготувавшись до сповіді, віруючий вирушає до храму для здійснення цього таїнства та прийняття вслід за ним таїнства Причастя.

Шлях покаяння потребує усунення певних перешкод, названих В. Ф. Войно-Ясенецьким замками, якими наглухо зачинені двері покаяння. Ці двері слід відкрити, для чого необхідно зняти з них замки. Зняття з дверей замків святитель порівнював з рухом людської душі в напрямі покаяння. Перший, найважчий замок, «зовсім заіржавілий, який украй туго відкривається», співвідносився з невірою в Бога, в безсмертя душі, у вічне життя, у розплату за людські діяння. Невіруючі люди не сприймають чужого покаяння в гріхах. Другим замком «теж важким, теж заіржавілим» названа гордість, що перешкоджає можливості «низько опустити високо підняту голову і змиритися». Третім замком є самолюбство, гордість у меншому масштабі, яка нетерпима до викриття в гріхах і вказівки на виправлення. Четвертий замок — сором людини визнати свої гріхи і розкаятися в них.

Щоб зняти всі названі замки, наставляв святитель Лука, необхідно «прийти в себе», «зупинитися», «схаменутися», що означає пробудження в собі критичного самопізнання, подібно до євангельського блудного сина. У цій ситуації духовний подвиг полягає в тому, щоб побачити «безодню погібелі», що лежить перед грішником, і направити дух в абсолютно іншу сторону — «до храму Бога Святого, туди, де зберігаються дари благодаті» [3, с. 17]. «Треба, щоб ми зрозуміли, що ми в темниці,— звертався святитель до віруючих, — що ми зовсім не на волі, треба, щоб душа наша повернулася до Бога: «Виведи зі страшної гріховної темниці душу мою, бо хочу я сповідатися імені Твоєму. Ось тоді і тільки тоді, коли настане раптова різка зміна у свідомості нашій, у серці нашому, тільки тоді, коли, озирнувшись на минуле, побачимо, що йшли шляхом нечестя, дорогою помилки, що знаходимося в тенегах диявола, треба, щоб тоді ми почали покаяння наше» [3, с. 17].

Аскетична думка пробудження критичного самопізнання розглядається як прояв «духовної брані» з плоттю. Згідно з ученням апостола Павла, архієпископ Лука звертав увагу на постійну боротьбу плоті з духом: у той час як дух спрямовується до Бога, плоть усіма силами втримує його і не дає йому піднятися вгору. «Плоть вимагає служіння собі, вимагає турботи винятково про себе, вимагає того, — повчав архіпастир, — щоб виконувалися всі її похоті, всі бажання. Плоть думає про те, щоб усі були її рабами, щоб в усьому їй догоджали. Плоть вимагає, щоб її ситно і приємно годували, вимагає, щоб гріли її, щоб багато і красиво одягали, щоб ніжили на м'якому ложі вночі. Плоть вимагає, щоб виконували всі її примхи: хіть обжерливості, блуду, сріблялюбства, заздрості, гордості, марнославлення. Це думки плоті, і ці думки — суть смерть. Якщо ми їм слідуємо, то йдемо шляхом смерті» [2, с. 413]. У зв'язку з цим заклик «зупинитися», «схаменутися», «прийти в себе» орієнтується на духовну боротьбу з плоттю, що згідно з аскетикою є найважливішою життєвою тактикою кожного християнина.

У вченні архієпископа Луки покаянню відводилися істотне місце і роль у ціннісному змісті молитовної практики християнина. В одній зі своїх проповідей святий прямо проголосив, що покаянна молитва має бути найважливішою і постійною молитвою православного віруючого [5, с. 649]. В іншій проповіді характер молитовного настрою визначався станом «розтрощення щодо недостойності і гріховності і страхом перед величчю Бога» [2, с. 505]. Саме такий стан душі покликаний підняти молитву на рівень духовності, коли молитовний акт відбувається не тільки завченими словами, але й глибокими душевними поривами, що йдуть від серця.

Почате дослідження творчості архієпископа Луки дозволяє сформулювати певні висновки.

1. У змісті проповідей кримського архієрея виявляється його прагнення затвердити у свідомості християн ставлення до покаяння не як до зовнішньо-ритуальної формальності, але глибокого внутрішньодуховного акту. Звідси — неухильна вимога до духовенства і мирян ставитися до таїнства сповіді найсуворіше і ретельно до нього готуватися.

2. Найважливішою формою концептуального обґрунтування зазначеної позиції слугували кардіоцентрична антропологія й етика, характерні для багатьох дослідників спадщини святих отців. Можна визначити два аргументи сакралізації цінності серця у вченні святого Луки. Перший аргумент умовно назвемо містичним «аргументом священної спіритуалізації», що орієнтує віруючого на творення «храму Святого Духа» (Царства Бога) не тільки в позамежному світі, але й у серці людської особистості («Царство Боже всередині вас є»). Цим зумовлене обґрунтування покаяння як найважливішого засобу очищення серця і душі, а також їх піднесення до божественного

начала. Другий аргумент умовно назвемо «аргументом жертвності», внаслідок якого життя християнина потребує жертвної самовіддачі власного серця Богові.

3. У вченні про покаєння мислитель розвивав загальноприйняті в християнській аскетичній цінності і за допомогою проповідницької діяльності прагнув затвердити їх у свідомості своєї пастви. В. Ф. Войно-Ясенецький був ревним захисником християнської аскетичної культури, цінності якої прагнув утвердити у свідомості своєї пастви. Відповідно до її цінностей, архіпастир прагнув виробити в православних віруючих критичні самосвідомість і самопізнання стосовно ставлення християнина до навколишнього «світу», а «світу» — до християнина. Аскетичний подвиг «духовної брані», висвітлений у проповідях архієпископа Луки, став основним критерієм відповідальності християнина за право таким називатися і належати до християнської спільноти.

Останнім часом найважливішою умовою духовного оздоровлення суспільства є завдання, спрямовані на розширення і поглиблення міжкультурного діалогу як специфічної форми спілкування на різних рівнях соціокультурного буття. У зв'язку з цим проблема діалогу між світською та релігійною культурою, включаючи християнство, стала предметом жвавих дискусій у громадській думці. Піднесення людини як подолання замикання ідентичності на своєму вузькоемпіричному «Я» і локально-побутових цінностей у напрямі розвитку в ній особистісного виміру та соціальної відповідальності стало найважливішим завданням, для вирішення якого потрібне ефективне використання ціннісного потенціалу різних гуманістичних сил, зокрема і християнства. При цьому слід підкреслити необхідність не християнізації сучасного суспільства та його культури, сегменти якої мають право на свою автономію в умовах мультикультуралізму, а адаптації цінностей християнської культури стосовно секулярного суспільного і культурного середовища. Заслуговує на серйозну увагу позиція патріарха Московського і всієї Русі Кирила, який проголосив християнську аскезу знаряддям протистояння нестримному споживанню, характерному для сучасного суспільства. Аскеза розглядається як духовний механізм управління людиною своїми інстинктами, способами споживання і «станом свого серця» [12, с. 233]. Одним із таких механізмів може слугувати цінність покаєння. Аскетичне самообмеження власного «Я», на чому рішуче наполягає християнство, вважаючи покаєння регулятивним фактором міжособистісних і соціокультурних відносин, є продуктивним у духовній оптимізації сучасного суспільного життя.

Список літератури

1. Иоанн Лествичник. Лествица / преподоб. отца нашего Иоанна, игумена горы Синайской. — Изд. 3-е Киево-Печер. Лавры. — К. : Тип. Киево-Печер. Успен. Лавры, 2007. — 320 с.

2. Лука (архиепископ). Избранные творения / Святитель Лука, архиепископ Симферопольский и Крымский. — М. : Сибирская Благовонница, 2007. — 767 с.
3. Лука (архиепископ). Проповеди архиепископа Луки. 1946-1948. — Симферополь: Изд. Симфероп. и Крым. Епархии, 2006. — 363 с.
4. Лука (архиепископ). Проповеди архиепископа Луки. 1946-1948. — Симферополь: Изд. Симфероп. и Крым. Епархии, 2007. — 376 с.
5. Лука (Войно-Ясенецкий, Валентин Феликсович, архиепископ Симферопольский и Крымский). Избранные воскресные проповеди и проповеди на разные случаи / Свт. Лука исповедник (Войно-Ясенецкий). — М. : Лепта Книга, 2010. — 704 с.
6. Марущак В. Святитель-хирург. Житие архиепископа Луки (Войно-Ясенецкого) / В. Марущак. — М. : Даниловский благовестник, 1997. — 160 с.
7. Марущак В. Жизнеописание святого исповедника, архиепископа Симферопольского и Крымского Луки (Войно-Ясенецкого) / В. Марущак. — Симферополь : Симферопольская и Крымская епархия, 2004 — 172 с.
8. Панков Г. Аксіологічні аспекти молитви у творчості архієпископа Кримського Луки (В. Ф. Войно-Ясенецького) / Г. Панков // Історія релігій в Україні : наук. щорічник. 2010 рік. — Кн. 2. — Л. : Логос, 2010. — С. 393–400.
9. Панков Г. Д. Феномен християнської аскези у проповідях архієпископа Луки (В. Ф. Войно-Ясенецького) // Історія релігій в Україні. Науковий щорічник. — 2011 рік. Кн. II. — Л. : Логос, 2011. — С. 88–95.
10. Панков Г. Д. Ценность смирения в этике крымского архиепископа Луки (В. Ф. Войно-Ясенецкого) // Наука. Релігія. Суспільство. — 2011. — № 2. — ІІІІІ і НАНУ «Наука і освіта. — 2011. — С. 188–194.
11. Поповский М. А. Жизнь и житие святителя Луки Войно-Ясенецкого, архиепископа и хирурга / М. А. Поповский. — СПб. : Статис, Держава, 2003. — 528 с.
12. Святая Русь — вместе или врозь? Патриарх Кирилл на Украине. — М. : Даниловский благовестник, 2009. — 256 с.
13. Шевченко Ю. Л. Приветствует Вас Святитель Лука, врач возлюбленный / Ю. Л. Шевченко. — СПб. : Наука, 2007. — 624 с.

Надійшла до редколегії 04.08.2012 р.